

A „Horthy-rendszer” megszilárdulása új megvilágításban?*

Veszprémy László Bernát 2019-ben megjelent könyve után¹ 2021 kora őszen újabb kötettel jelentkezett, amelyben a Horthy-rendszer megszilárdulásának történetét tárgyalja „a sorsfordító 1921-es év eseményeinek bemutatásával” (229.). A szerző szerint azért készült el, „mert bár a Horthy-korszak legmeghatározóbb évei közé tartozik, összefoglaló jelleggel még nem született munka a legfontosabb eseményeiről. Pedig ezek az események az egész rendszer későbbi sorsát meghatározták”. Állítása szerint „megkockáztatható, hogy 1944 mellett ez az év volt a Horthy-rendszer igazán sorsdöntő éve”, mert az 1920. március 1-jével elinduló rendszer „még közel sem volt szilárd”, s ha „IV. Károly sikerrel vette volna át a hatalmat, Horthy uralma sosem válik rendszerré, és egyike marad a viharos huszadik század röpké fejezeteinek” (16.). A könyv célkitűzése, hogy „az angolszász szakirodalomban bevett szokás szerint egy fontos év történéseit „eseménytörténeti, társadalomtörténeti, politikatörténeti és emlékeztörténeti szempontok figyelembevételével” vizsgálja. Veszprémy szerint a munkája „a korai Horthy-rendszer alapos

* VESZPRÉMY László Bernát: *1921. A Horthy-rendszer megszilárdulásának története*. Jaffa Kiadó, 2021. 278 p.

¹ VESZPRÉMY László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2019. A könyvről írt kritikámat lásd GELLÉRT Ádám: Kritikai észrevételek Veszprémy László Bernát *Gyilkos irodák* című könyvéhez. *Clio Műhelytanulmányok*, 2020/3. 1–64. Lásd még VESZPRÉMY László Bernát: Válasz Ungváry Krisztiánnak és Gellért Ádámnak. *Kommentár*, 2020/4. 160–164.

és érdekesítő” összefoglalója, amelynek segítségével meg lehet érteni „a rendszer későbbi alakulását” (17.). Úgy látja, hogy „száz évvel az események után talán eljött az ideje annak, hogy az önálló értékkeresés talaján állva, a korszellem és a korabeli viszonyok szem előtt tartásával és az akkori szereplők saját szempontjainak figyelembevételével ítéljük meg közös, huszadik századi magyar történelmünket” (228.).

A szerző vállalása időszerű, mert ennek a kora időszaknak a történetéről összefoglaló jelleggel rég született könyv.² Forrásfelhasználás szempontjából a könyv nagy érdeme, hogy a szerző – Karsai Elek és Vargyai Gyula nyomdokain haladva – újból elővette, újraolvasta és felhasználta a brit diplomáciai, valamint a Honvédelmi Minisztérium Elnöki C osztályánál iktatott iratokat. Míg az előbbi szerzők inkább politika- és szervezet-történeti információkat nyertek ki ezekből, addig Veszprémy jó érzékkel válogatta ki a társadalompolitikai és eseménytörténeti szempontból releváns dokumentumokat. A korabeli források ilyenén „újráfelfedezése” nagyban elősegíti, hogy a korszakot új és a korábbi szakirodalomtól eltérő szemszögből lássuk. Ahogy az is a szerzőt dicséri, hogy kilépve a lineáris és leíró jellegű történetírás kereteiből egy év összefoglaló bemutatására vállalkozott. Minél több ilyen ambíciózus és bátor vállalkozás segítségével lehet és kell is újat mondani a Horthy-korszakról.

Az eddigi könyvismertetők alapvetően elismeréssel szóltak a könyvről: „remek történetírói szakmunka”,³ „a hazai és külföldi források széles körén alapuló könyv állításait nehéz lesz megcáfolni”,⁴ „tárgyilagos hangú, a bűnöket és manipulációkat is őszintén feltáró feldolgozás”,⁵ „műfajilag nagyszabású történelmi

² PÖLÖSKEI Ferenc: *Horthy és hatalmi rendszere (1919–1922)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.

³ GALI Máté: Horthy különböző érdekcsoportokat nyert meg különböző arcait mutatva. *Index.hu*, 2021. október 19. <https://index.hu/velemeny/2021/10/19/gali-mate-1921-horthy-korszak-megszilardulasa-publicisztika> (Letöltve: 2022. február 13.)

⁴ JESZENSZKY Géza: Látélet a Horthy-korszak születéséről. *Magyar Hang*, 2021. december 17–30. 41.

⁵ PETŐ Iván: Horthy fekete lovon. *Könyvterasz*, 2021. szeptember 28. <https://konyvterasz.hu/horthy-fekete-lovon> (Letöltve: 2022. február 13.)

körkép”,⁶ „könyve mindezek fényében abszolút újdonságnak tekinthető, [...] a könyv hatalmas forrásbázison alapul és igen sok izgalmas megállapítást tesz [...],⁷ „hiánypótló munkáról van szó, [...] egy jó koncepció mentén összeállított könyv”,⁸ „az 1921-es év eseményeit szakszerűen mutatja be”.⁹ A könyv legfontosabb megállapításainak a Horthy Miklós pozitív megítélésére és karakterére vonatkozó részeket, valamint IV. Károly második visszatérési kísérletének idején a kisantant fegyveres beavatkozását legendának minősítő részt tekintették.¹⁰ A jelen elemzés arra vállalkozik, hogy bemutassa, miként sikerült a szerzőnek teljesítenie a vállalásait, illetve ezt milyen módszertannal, forrásfelhasználással és forráskritikával tette.

A könyv egyes fejezetei

Az első, bevezető fejezet mintaszerűen megkomponáltan vezeti fel a könyvet. Horthy Miklós vonatszerelvénye, a Turán köré felépített felvezető sokat ígérve ragadja meg az olvasó figyelmét. A könyv törzsszövegének a felét kitevő második–ötödik fejezetek (19–108.) a rendszer önmeghatározásáról, a nacionalizmus és antiszemitizmus kérdését taglaló, a katolikus és a protestáns egyházak közötti ellentétekről, valamint a korabeli társadalomról és társadalompolitikáról szólnak, és egymással lazán összefüggő esettanulmányokként villantják fel az eseményeket.

⁶ SEBES Gábor: Minden másképp volt. Új könyv a Horthy-rendszer kezdeteiről. *Pesti Srácok*, 2021. október 24. <https://pestisracok.hu/minden-maskepp-volt-uj-konyv-a-horthy-rendszer-kezdeitrol> (Letöltve: 2022. február 13.)

⁷ NÁRAY Mihály: Váratlan centenárium. *Kommentár*, 2021/4. 178.

⁸ VÉGSŐ István: A zsákutcába vezető korszak nagy éve, 1921. *Könyvguru*, 2021. október 4. <https://konyv.guru/a-zsakutcaba-vezeto-korszak-nagy-eve-1921> (Letöltve: 2022. február 13.)

⁹ TURBUZ Dávid: Egy rendszer megszilárdulása. *Múlt és Jövő*, 2021/4. 104. Ő ugyanakkor, Végső Istvánhoz hasonlóan, több kritikát is megfogalmaz a könyvvel kapcsolatban.

¹⁰ GALI Máté: I. m.; HORVÁTH Angelusz: 1921. A Horthy-rendszer megszilárdulásának története. *Huszárvágás blog*, 2021. szeptember 21. https://huszarvagasblog.hu/1921_a_horthy_rendszer_megszilardulasanak_tortenete.html (Letöltve: 2022. február 13.); NÁRAY Mihály: I. m.; PETŐ Iván: I. m.

A munka másik felét kitevő hatodik–hetedik fejezetek az első revíziós sikereket, a királykérdést és IV. Károly visszatérési kísérleteit (109–228.) taglalják.

A második fejezet a címe szerint az „új rendszer” önmeghatározásáról és az 1918–1919-es forradalmakhoz való viszonyáról szól. A szerző rámutat arra a – valós – ellentmondásra, hogy a későbbi metsző kritikáik ellenére „az egyházi és politikai elitből nehéz lett volna olyan nevet idézni, aki ne támogatta volna Károlyiékát” (20., 23.). A pár szavas leírásokból azonban nem bomlik ki egy részletesebb elemzés, csupán megállapításként annyi, hogy „[...] bizonyos ideológiai kapaszkodók – például a szegénység és a nagyon is valós társadalmi feszültségek felszámolása vagy a vesztesnek bizonyult osztrák kötődés elsöprése iránti vágy – igenis segítették őket, hogy kezdetben szimpátia alakuljon ki bennük a Károlyi-forradalom vagy épp a Tanácsköztársaság iránt” (22.). A tanárokat és diákokat érintő igazolási eljárások taglalása után (24–26.),¹¹ a fejezet további részében főleg Milotay István, Lendvai István, (Bajcsy-)Zsilinszky Endre, Kádár Lehel újságírók forradalmakhoz való viszonyáról olvashatunk (26–30.).

Az „új rendszer” főbb képviselőinek véleményével nem találkozunk: Horthy, Bethlen István, Teleki Pál és mások álláspontja és azok változásai (ha voltak), nem kerülnek elő. S itt van az egész könyvön átívelő kérdés – ahogy arra Turbucz is rámutatott –, hogy mit is ért a szerző a „Horthy-rendszer” kifejezésen, főleg 1921-ben. Veszprémy egy televíziós beszélgetésben elismerte, hogy a rendszer kifejezés nem biztos, hogy pontos („én is hajlanék egyébként arra, hogy itt korszakról beszéljünk”), ugyanakkor azzal az érveléssel védekezett, hogy „még senki nem írta meg ezt a könyvet, aminek az a címe, hogy miért nem volt Horthy-rendszer”, vagyis azt, hogy „Horthynak mibe volt beleszólása”, így szerinte amíg ez „egy komoly tudományos érvrendszerrel nincs bemutatva, addig én megmaradtam ennél a szóhasználat-

¹¹ A szerző állításával ellentétben (24.) az állami szervek tisztviselőik igazolásait nem Beniczky Ödön belügyminiszter 1920. márciusi rendelete alapján folytatták le.

nál”.¹² A recenzens szerint ugyanakkor a fogalmi meghatározás és elhatárolás pont a könyv szerzőjének a feladata lett volna, már csak azért is, mert ahogy a bevezetőben is megfogalmazta, 1921-gyel kapcsolatban „az összefoglalás és szintetizálás ez időig elmaradt” (16.).¹³

A harmadik fejezet a *Nacionalizmus, antiszemitizmus és vívódó nemzeti önkép* címet kapta (31–48.). Veszprémy szerint ugyanis a nacionalista diskurzus fellángolása és a zsidóság „szélsőséges szidalmazása” mellett teret nyert egy „mardosó, sokszor depresszív önvizsgálat is” (31.). A szerző bemutatja, hogy a korabeli publicisztikában miként váltak a gyűlölet céltábláivá a franciák, az amerikaiak, majd ezzel párhuzamosan miként fejlődött ki a turanizmus eszméje, hogyan alkalmazták a nemzetkarakterológiát (31–39.), majd rátér a közéleti és irodalmi antiszemitizmus egyes jelenségeire (40–48.). Kádár, Lendvai, Milotay és Zsilinszky ebben a fejezetben is kiemelt szerepet kapnak, akikről Veszprémy megjegyzi, hogy „tehetséges szerzők”, „jó tollú publicisták voltak [...] tehetségüket azonban tudatosan egy általuk ideig-óraig preferált rendszer napi politikai védelmére áldozták, amely kevés teret adott az összetett érvelésnek és az árnyalt gondolkodásnak” (45–46.). A korabeli sajtó egy részének (*Hazánk, Nemzeti Ujság, Szózat*) cikkei alapján élénk táruló kép visszaadja, hogy milyen indulatok forrtak ezen lapok hasábjain, de ismét csak nem tudjuk meg, hogy maga a „rendszer képviselői” mit gondoltak. Ahogy arról sem értesülünk, hogy miként működött a sajtóirányítás – a cenzúra szó például az egész könyvben csak párszor szerepel –, pedig, ha valami, akkor az 1919. novemberétől 1921. végéig működő előzetes cenzúra meghatározta, hogy mi juthatott el az olvasókhoz. A baloldali és az emigráns sajtó narratívái teljesen kimaradtak a könyvből, pedig az 1921-es év megértéséhez ezek-

¹² 1921 – A Horthy-rendszer megszilárdulása. M5, Ez itt a kérdés. 2021. október 29. 06:00–06:52. <https://www.youtube.com/watch?v=T1Aj3qrNmN4> (Letöltve: 2022. február 13.)

¹³ Turbucz ezzel szemben azt írja, hogy „az elmúlt húsz évben megjelent szakirodalomból egyértelműen kiderül, hogy nem lehet megalapozott módon Horthy-rendszerről beszélni”. TURBU CZ DÁVID: I. m. 102. Lásd még ehhez ORMOS Mária: Gondolatok a Horthy-rendszerről. *Kritika*, 1982/11. 3–4.; TURBU CZ DÁVID: A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében. *Múltunk*, 2007/4. 228–254.

nek a – legalább vázlatos – bemutatása is szervesen hozzátartozott volna.

Azt is érdemes megemlíteni, hogy a szerző néhol teljesen „félreolvassa” a forrásokat. Egy helyen azt írja, hogy „1921 januárjában egy bécsi színésznőt ütöttek arcon Budapesten azért, mert németül beszélt” (32.). Az újságcikket felütve azonban kiderül, hogy az eset nem 1921-ben, hanem 1922-ben történt, egy színészt (Mahrer Györgyöt), és nem egy színésznőt ütöttek meg az „Ébredők”, s nem azért, mert németül beszélt, hanem ismeretlen okból, a sajtóhíradás szerint egy „ugye emlékszel rám Bécsből?” felkiáltással.¹⁴

Az egész könyvből hiányzik annak a kifejtése, hogy 1921-ben még hatályban voltak a háború esetére vonatkozó, kivételes hatalomról szóló rendelkezések, amelyeknek a fenntartása éles és hosszú politikai viták tárgya volt a tárgyalt időszakban. A korszak emblematisztikus rendelkezéséről, az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikkről mindössze említés szintjén, egy fél mondatban olvashatunk (122.).

A negyedik fejezet (49–74.) a korai húszas évek közéletének zsidósághoz és fajelmélethez való hozzáállását, belső keresztény kritikáját, a katolikus–protestáns ellentétet és a keresztényi erkölcsökhöz való viszonyt vizsgálja. A meglehetősen eklektikus fejezetben elsőként Bangha Béla és a Központi Sajtóvállalat kialakulásáról, az antiszemita újságírásról és a velük való belső szakításról olvashatunk (49–53.). A következő részben a szerző a Bányai Evangélikus Egyházkerület vezetőjének, Raffay Sándor evangélikus püspöknek a kurzushoz és a katolikusokhoz való viszonyát (53–58.), majd pedig Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke működését és a debreceni templomgyalázással kapcsolatos narratívákat mutatja be (59–67.). A fejezetet a családvédelem, a prostitúció, a kokainfogyasztás, az egykézés és az abortusz kérdéseinek tárgyalása zárja. Az egyházi közéleti események, törésvonalak és társadalompolitikai problémák felvillantása jó szolgálatot tesz az 1921-es év hangu-

¹⁴ Ébredők megtámadtak egy bécsi színészt. *Jövő*, 1922. január 11. 5.

latának felidézéséhez, de ezek sem átfogóan, hanem legfőképp említés szintjén jelennek meg.

A *Társadalom és társadalompolitika* című ötödik fejezet (75–108.) egy sor kérdést tárgyal egy-két oldal terjedelemben: a rek-virálásokat, a parasztság és a középosztály helyzetét, de előkerül a gyermeknyomor, a rokkant veteránok, a hadifoglyok, a mindent behálózó országos és budapesti korrupció témája, valamint a közszükségleti cikkek árának szabályozása is.¹⁵ A fejezetben a legtöbb hely a zsidóellenes intézkedések bemutatásának jut (93–98., 105–108.), ahol a szerző differenciáltan, a helyhatósági és az országos szintű korlátozásokat elkülönítve tárgyalja, és hangsúlyozza a hadsereg kezdeményező szerepét. Szemléletesen mutatja be a zsidók gazdasági kifosztásának eme korai megnyilvánulását a trafikok újraelosztásán keresztül. A tudományos feldolgozásnak azonban semmiképpen sem tesz jót, ha olyan már megcáfolt, az 1950-es években divó állításokkal találkozik az olvasó, mint amit Veszprémy Horthyval kapcsolatban leír. Egy 1959-es népszerűsítő kiadványra hivatkozva egyszerűen csak megismétli, hogy a kormányzó a közigazgatásba helyezett emberein keresztül pressziót gyakorolt a helyi birtokosokra, tízszeresére növelte családja földterületeit, valamint azt, hogy számos állami és magáncég jutalékokat utalt Horthynak (87.).¹⁶

A hatodik fejezetben elsőként Pécs és Baranya visszaszerzéséről (109–119.) olvashatunk. Veszprémy az eddig e tekintetben teljesen kiaknázatlan brit diplomáciai iratokra alapozva érzékletesen mutatja be a terület 1921. augusztusi visszatérését. Külön erénye ennek a résznek, hogy figyelmet szentel a terület átadása körüli erőszaknak is. Fontos megállapítása, hogy a revízió a nemzeti kisebbségek, a szocialisták és a zsidóság számára sokszor egy velük szemben „ellenséges, antidemokratikus és erőszakos rendszerhez való csatolást is” jelentett. Pontosan mutat rá, hogy „a két élmény között nem volt átmenet, a kettőt nem lehet

¹⁵ A társadalomtörténeti részekhez érdemes lett volna felhasználni az újabb munkák közül például BÓDY Zsombor: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2018.

¹⁶ HORVÁTH József et al. (szerk.): *Régi jó világ. A Horthy-korszak nagy panamáiból*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959.

összehangolni: talán nem marad más mód, mint hogy párhuzamosan emlékezzünk a kettőre” (119.).

A forráskezelésbe azonban itt is súlyos hibák csúsztak. Veszprémy egy helyen azt írja, hogy „Francis William Gosset brit ezredes [...] valóban úgy vélte, hogy a magyarok »tetőtől talpig úriemberek«, »egyszerűen elbűvölőek a feleségeik és elsőrangú a vadász kultúrájuk«. Egy másik brit tiszt azt is hozzátette, hogy »Soós [Károly altábornagy] épp olyan jó modorú uraság, mint amennyire Horthy egy *gentleman*«. Soraiban semmi ironikus nem volt” (112.). A megadott forrásban, egy diplomáciai jelentéshez csatolt mellékletben azonban Szende Pálnak az *Agramer Tagblatt* hasábjain Gosset ezredes a Horthy-különítmények új védőszentje címmel megjelent cikke található, amelyben a szerző gúnyos mondatokkal próbálja rossz fényben feltüntetni az antant tiszteket.¹⁷ A diplomáciai jelentés külön hangsúlyozta a Bécsben íródott cikk „szórakoztató” (entertaining) voltát.¹⁸ A Veszprémy által idézett kijelentéseket tehát nem Gosset vagy egy másik brit tiszt tette, hanem Szende, s nemhogy ironikus volt az eredeti idézet, hanem egyenesen szarkasztikus.

A fejezet második része a nyugat-magyarországi eseményekről szól (119–174.), melynek elején megismerkedhetünk az eseményekkel és a főszereplőkkel (119–134.), majd a kérdés diplomáciatörténeti aspektusairól olvashatunk. Veszprémy alapvetően Fogarassy László munkáit követve mutatja be az eseményeket (7.), ugyanakkor több is annál, mert jól ötvözi a brit diplomáciai iratokat a korabeli sajtócikkekkel, és jó érzékkel vegyíti a lakosság helyi reakcióit a nagypolitika eseményeivel. A fejezet egyik nagy érdeme, hogy külön foglalkozik a területen elkövetett

¹⁷ National Archives (Egyesült Királyság), Foreign Office 371/6133. 21–22. Belgrád a brit külügynek, 1921. augusztus 31. 2. sz. csatolmány. „The aristocracy, officers and bankers, with whom the gallant Colonel associated are the most charming people on earth, they are gentlemen from the crowns of their heads to the soles of their boots, »from top to toe«, they have delightful manners, their wives simply radiate charm and they have first class hunting. [...] Colonel Gosset’s conscience is easy just as Sir George Clerk’s was two years ago. General Soós is just as charming a fellow as Horthy is a gentlemanly one.” Magyarul lásd *Bécsi Magyar Újság*, 1921. augusztus 31. 6.

¹⁸ National Archives (Egyesült Királyság), Foreign Office 371/6133. 11.

erőszakos cselekményekkel (155–168.), és kitér a felkelés emlékezetére is (168–174.).

A sok kisebb történettel színesített elbeszélésbe ugyanakkor többször hiba csúszik. Veszprémy egy helyen azt írja, hogy Bánffy Miklós külügyminiszter feljegyzéseiben „a Nyugat-Magyarországról való kivonulást tekintette pályája csúcsának” (135.). A politikus hagyatékában őrzött feljegyzésekben azonban a megadott oldalon ilyet egyáltalán nem olvashatunk. Ott egy 1921. október eleji eseményt írt le, amikor is Hohler brit nagykövet ultimátumszerű követeléseket adott át neki. Ezzel kapcsolatban írta, hogy „ez volt külügyi pályám legdrámaibb napja”.¹⁹

A korai Horthy-kép átrajzolásának hibái

A hetedik fejezet IV. Károly visszatérési kísérleteiről (175–223.) és – nagyon röviden – a politikai konszolidáció történetéről szól (223–228.). Itt található a könyv egyik kulcsállítása is. Veszprémy szerint ugyanis „nem képezheti vita tárgyát”, hogy Horthy „a hűszas évek elején még szellemi képességeinek csúcán álló, ravasz politikus volt” (184.), aki „elhitette tárgyalópartnereivel, hogy semmi köze a fehérterrorhoz, szocialista lapokat olvas, nem antiszemita, és »becsületesen« betartja a békeszerződés feltételeit. Sőt, az általa átvert követek – profi diplomáták, akikkel idegen nyelven társalgott – még aggódtak is érte!” (182.). Állításait brit, amerikai és osztrák követjelentésekből vett idézetekkel támasztja alá. Mivel a korábbi recenziók szerint is ez a könyv egyik legfontosabb újdonsága, ezért érdemes alaposan megvizsgálni a kérdést.

Elsőként azt, hogy a diplomáciai testületek tagjai által küldött jelentések milyen jellegű források és mennyire alkalmasak egy politikus képességeinek és jellemének a feltárásához. E jelentések általában hosszabban-rövidebben megpróbálják minél pontosabban visszaadni a két vagy több fél között elhangzottakat,

¹⁹ Ráday Levéltár, C/6. Bánffy Miklós hagyatéka. V. doboz, *Huszonöt év* című kézirat, 71.

majd értékelést és néhol személyes véleményt is tartalmaznak. (Utóbbiakra hivatkozva írja Veszprémy, hogy Horthy „elhitetett” valamit.) A szerző azért is fordul ezekhez az általa „független forrásként” említett jelentésekhez, mert szerinte elfogultságuk okán „nem érdemes részletesebben elemezni” Prónay Pál, Kozma Miklós vagy Zadrevecz István írásait, amelyekben az „ilyen-olyan okból sértett szerzők ostoba, manipulálható emberként” jelenítették meg Horthyt. S bár elismeri, hogy a diplomáciai forrásokból is elsöre egy szerény intellektuális képességű ember képe bontakozik ki, ám szerinte a követek jelentéseiben ennél „érdekesebb részletek is olvashatók”. (181.)

Veszprémy szerint Grant-Smith (GS) amerikai misszióvezető előtt mondta Horthy, hogy „itt nincs semmiféle »fehérterror«”, majd „az amerikai diplomata válaszában elfogadta, hogy Horthy szerint tényleg nincsenek atrocitások” (181.). A beszélgetés valójában a következőképp zajlott le:

„Horthy: Fejemet adom, hogy itt nincs semmiféle »fehérterror«.

GS: Rendkívül sajnálom, de meg kell mondanom, egyáltalán nem értek egyet Önnel.

Horthy: Micsoda?! Ön nem hisz nekem?

GS: Ó, dehogynem! Én elhiszem, hogy Ön hisz abban, amit mond, de mindez az értelmezéstől függ.”²⁰

Ebből a pár sorból tehát nagyon nehezen lehet levezetni azt, hogy a követ „elhitte”, hogy Horthynak semmi köze a fehérterrorhoz, inkább éppen az ellenkezője olvasható ki a jelentésből.

A szerző azt is írja, hogy „Hans Cnobloch budapesti osztrák követ maga is elhitte 1922. eleji jelentésében, hogy Horthy »becsületes«, amikor azt mondja, hogy semmi köze nem volt a nyugat-magyarországi felkeléshez” (181.). Ezzel szemben a hivatkozott 1922. január 26-i követi jelentésben egyetlen szó sem esik a nyugat-magyarországi eseményekről,²¹ azokról csak a július 21-i iratban olvashatunk: „A Kormányzó, akit szavaim észrevehetően érzékenyen érintettek, utalt ezekkel szemben arra a nagy nehézségre, amit egy hazafiúi lelkesedésből indult mozgalom elleni

²⁰ L. NAGY ZSUZSA: Amerikai diplomaták jelentései. *História*, 1990/5–6. 20.

²¹ SZÜCS LÁSZLÓ: Osztrák diplomaták jelentései. *História*, 1990/5–6. 22.

energikus, mindenre való tekintet nélküli beavatkozás kiváltana, s megjegyezte, hogy ő már a múlt évi akció alkalmával is kénytelen volt személyesen beavatkozni egyes csapatok lefegyverzésének keresztülvitele érdekében. Majd a következő megjegyzése hangzott el: »De mégsem akasztathatom fel a legjobb barátaimat és legderekabb tisztjeimet, ha azok tiszta hazaszeretetből s bármiféle személyes érdek nélkül túl messzire mennének.« Azt válaszoltam, hogy bizonyos körülmények között az embernek saját barátját is ártalmatlanná kell tennie, különösen, ha – akár legjobb hiszeműen is – hazáját sodorja veszélybe az illető” – írta Cnobloch. Majd a téma kapcsán csak azt rögzítette, hogy „a Kormányzó azt válaszolta, hogy meg lehetek győződve, hogy az egész ügyet határozottan felszámolják és hasonló események többé nem ismétlődnek meg”.

A jelentésben a „becsületes” szó pedig nem a nyugat-magyarországi eseményekkel, hanem úgy általában Horthy személyiségevel kapcsolatban értendő: „[...] én ismételten azt a benyomást nyertem, hogy Horthy admirális egy fölöttébb becsületes jellem, de teljesen el van telve 1848 előtti ideákkal – és a világ mai problémáival teljesen értetlenül áll szemben. Mindenekelőtt azonban a Kormányzónak a közvéleményben kialakult képét: »az erős kéz embere« teljesen megalapozatlannak tartom”. A követ pedig nem-hogy „elhitte” Horthy mondandóját, hanem éppen az ellenkezőjét szűrte le: „Végül be kell vallanom [...], hogy az előbbieken visszaadott beszélgetésből nem meríthettem azt a megnyugvást, hogy a kormánynak sikerülni fog a felelőtlen elemeket végül is komolyan és eredményesen háttérbe szorítani.”²² Az 1922. január 26-i jelentésében egyébként szintén eléggé előnytelen képet fest Horthyról: „Feltűnő, hogy a tömjénezés milyen gyorsan képes foglyul ejteni ennek az egyébként valószínűleg nem az átlag alatti embernek az ítélőképességét és a ragaszkodás jeleként felfogott túláradó hódolat alapján miként értékeli fel saját személyét. Nagy meglepődéssel mesélt a Kormányzó arról a lelkes fogadtatásról, amelyben utazásai során a vidéki lakosság körében mindenütt részesült. Ez a mentalitás magyarázza meg, hogy személyes jóra-

²² Uo. 22–23.

valósága és legjobb szándékai ellenére miként tarthatja Horthy a kevés körütekintéssel megválasztott környezete teljesen a markában”.²³

Veszprémy azon állítását, hogy Horthy „meggyőzött” egy diplomátát arról, hogy nem antiszemita és nem érdekli, hogy ki zsidó származású, egy 1938-as esetből vezeti le (181.), aminek a forrása Montgomery amerikai követ 1947-ben írt visszaemlékezése.²⁴ Mindennek – bár az eset forrásértéke önmagában is csekély – az 1920-as évek elejére nincs relevanciája.

Összességében a szerző újszerűnek tűnő állításai a saját maga által hivatkozott forrásoknak is ellentmondanak, sőt épp a Horthyról szóló eddigi, inkább negatív képet erősítik meg. Ha pedig új forrásokat vonunk be, akkor még élesebben körvonalazódik, hogy miként is látták a külföldi követek a kormányzót. Alekszej von Lampe, Pjotr Vrangel báró katonai képviselője 1921. március 23-án tett bemutatkozó látogatást Horthynál, amikor is a következőket jegyezte fel:

„Nem engedélyeztem a pogromokat, nem vagyok gaz antiszemita, mégis azt gondolom, hogy minden rossz a világon a zsidóktól ered. Megértem, hogy közöttük is vannak rendes emberek, mint ahogy a keresztények között is vannak gazemberek, de mégis meg vagyok győződve arról, hogy minden rossz a zsidóktól van. Olvastam egy orosz könyvet, amit 1905-ben adtak ki, a *Cion Bölcsőinek Jegyzőkönyveit*, melyben rögzítik, hogy a zsidók világuralomra törnek. Mindez így van. Nekem azt mondták, hogy a hírhedt Nemzetek Ligája a szabadkőműves angol mester irányítása alatt áll” – adta vissza Horthy mondatait Lampel. A jelentésében azt is hozzátette, hogy a kormányzó „dühös legközelebbi szomszédaira, mégis főleg a bolsevikoktól fél, a zsidókat pedig gyűlöli”.²⁵

²³ Uo. 22.

²⁴ John Flournoy MONTGOMERY: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 41., 89.

²⁵ GARF (Orosz Föderáció Állami Levéltára), F. 5853. Op. 1. D. 5. 116., 118. 1. Köszönöm Kolontári Attilának, hogy a rendelkezésemre bocsátotta a dokumentumot. A fordításért hálás vagyok Tóth Eszter Zsófiának. A kérdésről lásd még KOLONTÁRI Attila: *Alekszej von Lampe, Vrangel báró katonai képviselője Magyarországon*. MOSZT, Pécs, 2015.

A források „laza” kezelését látjuk akkor is, amikor a szerző Horthynak a királykérdéssel kapcsolatos álláspontjait ismerteti, s az idézetekkel azt „a kettős játékot” akarja bemutatni, amit szerinte „ekkoriban senki más sem játszott olyan ügyesen, mint Horthy Miklós” (184.). A módszer ugyanaz: Veszprémy ismerteti Horthy álláspontját, majd hozzáfűzi, hogy ezzel sikerült is „meggyőznie” az adott beszélgetőtársát. Az első idézet szerint a kormányzó Sigray előtt 1920 szeptemberében „elkötelezett legitimistának” nevezte magát, és „tárgyalópartnerét meggyőzte” erről (183.). Az előbbi igaz („Az arcomba köphetsz, ha egyszer valami más leszek, mint elkötelezett legitimista” – mondta), de ha felütjük a hivatkozott forrást, Lehár Antal visszaemlékezéseit, akkor Sigray reakciójáról épp az ellenkezőjét olvassuk: „Sigray úgy gondolja, hogy Horthy lavírozik, s a végső esetre, illetve a jövőt tekintve is, nyitva akarja hagyni a visszavonulás útját, egyébként azonban nincs saját koncepciója.”²⁶

Veszprémy aztán leírja, hogy Lehár egyik naplóbejegyzése szerint Horthy közölte vele, hogy Károly feloldotta őt a neki tett katonai esküje alól, majd hozzáteszi, hogy tárgyalópartnerre nem jegyzett fel kételyeket állításával kapcsolatban. Ismét, ha fellapozzuk a megadott forrást, akkor pont az ellenkezőjével, Lehár hitetlenkedésével találkozunk: „Röviddel ezelőtt voltak nálam a legkomolyabb hazafias egyesülés képviselői [mondja Horthy]. Elismert, elsővonalbeli államférfiak. Felajánlották nekem Magyarország koronáját. Elutasítottam. Egyáltalán nem gondolok rá, bár a király feloldott eskümtől. Hitetlenkedő, elutasító mozdulatomra: »Igen bennünket – az egész haditengerészetet – Őfelsége feloldozott az eskü alól. Téged is feloldoztak?« Azonnal határozott »Nem, soha!«-val válaszoltam. »Ahogyan én tudom, Őfelsége József főhercegen kívül egyetlenegy tisztet sem oldozott fel esküje alól.« Erre Horthy: »Nos engem feloldoztak.«²⁷

A fejezet más részeiben is résen kell lenni, mert az olvasó nem tudhatja, hogy a leírt történet úgy szerepel-e a forrásban, mint ahogy a szerző azt leírja. Veszprémy például megoszt egy történe-

²⁶ LEHÁR Antal: Egy katonatiszt naplója. *História*, 1993/11. 21.

²⁷ Uo. 24.

tet, amely szerint a Bánffy Miklós a nyugat-magyarországi krízis egyik sorsfordító napjának, október 22-ének „jelentős részét egy macska hajkurászásával töltötte: az állat valahogy beszabadult a rezidenciájára, és átszaladt előtte, de a külügyminiszter arra már nem emlékezett, hogy szürke volt-e, vagy fekete. A személyzet az ágy alatt is kereste, de nem akadtak a nyomára” (201.). Ha fellapozzuk Bánffy visszaemlékezését, akkor kiderül, hogy az esemény déltájt az angol követségen, Hohler nagykövet hálószobájában játszódott le, amikor is egy hamuszürke macska jelent meg a szoba közepén, mire az angollal tűvé tettek mindent, de nem leltek rá. Bánffy ezután, valamikor a délután folyamán távozott, és a külügyminisztérium épületébe ment.²⁸ Ugyanezen az oldalon pedig bár Kánya Kálmán szerepel, valójában Térfy Béla közéleti államtitkár az, aki egy összekészített bőrönddel várta, hogy érte jönnek a legitimisták. Részletkérdéseknek tűnhet mindez, de egy történeti munkában nem lehet ennyire „szabadon” használni a forrásokat, különösen akkor nem, amikor az általánosnál nagyobb közönséget céloz meg a szerző könyve.

1921 októbere és a kisantant

A másik, a történeti szakirodalomban eddig ismertekkel szembeni új és markáns állítása Veszprémynek, hogy a IV. Károly második visszatérési kísérlete alatti kisantant-közbeavatkozást makacs legendának tartja (204.). Azt állítja, hogy a cseh katonai intervenció a prágai magyar nagykövetségről terjesztett „álinformáció”-nak tekinthető (203.), Edvard Beneš pedig „a falra festett politikai ördög”-ként Horthy számára a legitimisták elleni felépüléshez, „a belpolitikai felhatalmazáshoz szükséges, hatalom által megalkotott külső ellenfél tökéletes példája volt” (220.).

A szerző szerint „egyedül a prágai magyar követségről jelentette Tahy László, hogy Beneš [...] egy sikeres puccs esetén ultimátumot adna a magyar kormánynak, és katonai megszállással

²⁸ Ráday Levéltár, C/6. Bánffy Miklós hagyatéka. V. doboz, *Huszonöt év* című kézirat, 100–101.

fenyegetőzik”. Szerinte az a Horthy emlékiratában szereplő rész, miszerint Beneš körtáviratot küldött a csehszlovák követségeknek, mely szerint a második restaurációs kísérlet *casus belli* Magyarországgal szemben, csak „Horthy emlékiratában szerepel, semmi nyoma annak, hogy valóban elhangzott volna” (203.). A probléma mindezzel az, hogy a szerző által tett állításokat egy negyven évvel ezelőtt született tanulmány már megcáfolta. Ádám Magda 1982-ben megjelent tanulmánya²⁹ – amelyet Veszprémy egyáltalán nem idéz, pedig ismeri és hivatkozza a szerző 1981-es, kisantánról szóló monográfiáját – részletekbe menően, cseh, román és francia diplomáciai iratok alapján bemutatta, hogy valós fenyegetés volt a cseh és jugoszláv beavatkozás (mozgósításra és haderő-összevonására is sor került), s erről több forrásból is meggyőződött a magyar fél, s azt komolyan is vette. Tahy szerepével – és egyébként sok más állításával – kapcsolatban Veszprémy Karsai Elek 1969-es gondolatmenetét és állításait vette át,³⁰ melyeket azonban Ádám Magda 1982-ben részletesen megcáfolt.³¹

A források „kreatív” felhasználása az is, amikor a szerző formailag teljesen helyeset állít, de a mondat a kontextusából kiragadva pont az ellenkező értelmet nyeri. Például amikor Veszprémy azt írja, hogy „bár Apponyi nem vett részt a [király]pucsbán, hírneve megtépződött: alig negyed évvel később Gömbös egy előadásában kritizálta az öreg politikust, mire a hallgatóság egy része így biztatta: »Le Apponyivall!«” (217.). A hivatkozott *Uj Nemzedék* újság beszámolója szerint, amikor Gömbös azt mondta, hogy „ezen az úton el fogunk söpörni minden akadályt, legyen az idegen faj, vagy álkeresztények sokasága. Nekem ezek jobban fájnak, mint a faji érdeküket szolgáló zsidók. Ez az a típus, amely állandóan a külföldnek beszél. És ekkor gondolok Apponyi

²⁹ ÁDÁM Magda: A két királypucsból és a kisantán. *Történelmi Szemle*, 1982/4. 665–710.

³⁰ KARSAI Elek: *Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek*. Táncsics Kiadó, Budapest, 1969. 260–266.

³¹ Lásd még KERÉKES Lajos: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. *Századok*, 1976/1. 3–50., különösen 39. A korabeli cseh és jugoszláv katonai mozgósítás részleteit részletesen felidézi a magyar kormány 1921-es kiadványa is. *IV. Károly visszatérési kísérletei*. 1. füzet. M. Kir. Minisztérium, Budapest, 1921. 215–222.

Albertre is... A közönség mint egy ember zúdul fel és tiltakozik a támadás ellen, de a karzaton egynéhány ember mindenre kapható készséggel kiabálja: – Igaz! Úgy van! Le Apponyival! Le Vele! A hallgatóság várja, hogy az elnöki csengő leintse a botrányt keltő közbeszólásokat, ez azonban nem történik meg. Az emberek erre izgatottan kiáltják Gömbös felé: Apponyiról maga ne beszéljen ilyen hangon! Nem szabad róla így beszélni! Gömbös erre próbálja jövátenni az előbbi kiszólását, hivatkozik Apponyi iránti tiszteletére, de folytonos közbeszólásoktól kísérve folytathatja csak beszédét”.³² A forrásban tehát egy teljesen elszigetelt esetről, pár ember bekiabálásáról van szó, amiből – még ha igaz is – nehezen lehet levezetni, hogy Apponyi tekintélye „megtépázódott”.

A fejezetben további forráskezelési problémák is adódnak. Veszprémy egy helyen azt írja, hogy Bethlen „saját házi fasiszta pártot is kreált Országos Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven. A pártban kormányalkalmazottak – például Bencs Zoltán, a miniszterelnökség szociálpolitikai osztályának vezetője – is részt vettek, finanszírozásáról a kormányfő személyesen gondoskodott” (226.). Azonban, ha megnézzük az állítás alátámasztásául szolgáló forrást, akkor ismét csak azt látjuk, hogy abban azzal épp teljesen ellentétes mondatok vannak. 1923 májusában Hadházy Zsigmond debreceni főispán azzal kereste meg Bethlent, hogy dr. Iványi Béla debreceni egyetemi tanár a Magyar Nemzeti Szocialista Párt programjának terjesztésére kért engedélyt. A főispán szerint végre sikerült elérni, hogy „a földmunkások és nincstelenek is az Egységes Párt mögé sorakoznak, a szocialista maszlagokat – még ha »magyar nemzeti« jelszóval ékeskednek is – a falura kivinni végtelen nagy könnyelműségnek s előre láthatólag kimondhatatlanul károsnak tartom”. Hadházy hozzátette, hogy Iványi szerint „felülről forszírozzák” a párt megalakítását, de kijelentette, hogy „az Egységes Párton kívül semmi néven nevezendő más párt szervezését sem jónak, sem kívánatosnak, sem szükségesnek nem tartom, s én az új szervezkedéseket nemcsak nem támogatom, sőt minden rendelkezésemre álló eszközzel meggátolni törekszem”. Kérte, hogy a párt alakításával

³² *Uj Nemzedék*, 1922. február 28. 2.

szemben „az előadott intenciómnak megfelelőleg” járhasson el. Fogler Béla, a miniszterelnök titkára a következőt jegyezte fel az iratra: „1. Írni a főispánnak, hogy ME. úr egyetért a levelében foglaltakkal, még a városban [Debrecenben] sem kívánja a szóban forgó párt megszervezését. 2. Ezt közölni kell Bencessel, hogy ő a maga szakállára ilyenekbe ne avatkozzék, mert tőle ered a dolog.” A főispánnak a párttal szemben javasolt intézkedéseit Bethlen válaszlevelében is helyeselte, tehát – a hivatkozott forrás alapján – nemhogy finanszírozásról, még támogatásról sem volt szó.³³

A fent említett forráskezelési problémák mellett eltörpülnek a fejezetben levő kisebb pontatlanságok: nem 1922. februárban, hanem május–júniusban voltak a nemzetgyűlési választások, Bethlen politikai felelősségét a frankhamisításban nem egy „kisebbségi bírósági vélemény”, hanem a nemzetgyűlés parlamenti vizsgálóbizottságának egyes tagjai fogalmazták meg stb.

Összegzés

A könyv az 1921. év egyes történéseinek friss és jó tollal megírt összefoglalóját adja, melyet – újdonságként – kiegészítenek a brit diplomáciai iratokban található helyzetértékelések és leírások. Egyet kell érteni azonban Turbucz Dávid megállapításával, hogy a könyv egymást követő esettanulmányokból áll, amelyek összességében nem a „Horthy-rendszer” megszilárdulásáról szólnak, „erről a könyvben lényegében alig esik szó”.³⁴ A szerző által ígérték, miszerint „a korai Horthy-rendszer alapos és érdekesítő” összefoglalója lesz, amelynek segítségével meg lehet érteni a rendszer későbbi alakulását, csak korlátozottan érvényesek. A könyvben olyan fontos és meghatározó kérdésekről a pusztán említésen vagy rövid leíráson túl alig tudunk meg valamit, mint a szociáldemokratákkal vagy kommunistákkal szembeni fellépés (internálás, igazoló, fegyelmi és büntetőeljárások, hazaárulók vagyoni felelőssége), a korszakot alapvetően meghatározó rend-

³³ SZINAI Miklós–SZÜCS László (szerk.): *Bethlen István titkos iratai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972. 135–136.

³⁴ TURBU CZ Dávid: I. m. 104.

védelmi törvény és kezdeti alkalmazása (az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk), de kimaradt a trianoni békeszerződést becikkelyező törvény körüli vita és politikai válság, a hatalomgyakorlást megszilárdító Bethlen–Peyer-„paktum”, vagy a belpolitikát alakító más események (korrupciós botrányok, kisgazdapárt szerepe³⁵) alapos bemutatása is.³⁶

Ezen túlmenően az újdonságként feltüntetett következtetések (Horthy értékeléséről, a kisantant be nem avatkozásáról) nem meggyőzőek, így az ezzel kapcsolatos korábbi – a kötetben nem teljeskörűen bemutatott – szakirodalom állításai továbbra is érvényesnek tekinthetők, Veszprémy e könyve alapján nem kell átértékelnünk azokat. A szerző munkáját áthatja a forráskezelés többszöri „lazasága”, ami sajnos külön, egyenkénti ellenőrzés nélkül nehezzé teszi annak a megítélését, hogy egyes kérdéseknél tényleg átfogóan feltárta-e és helyesen értelmezi-e a vonatkozó forrásokat. Egy ilyen típusú könyvnél egy – egyébként is hasznos – szakmai lektor vagy szerkesztő alkalmazása talán ki tudta volna küszöbölni ezeket a hiányosságokat.

Gellért Ádám

³⁵ SIPOS József: *A bethleni kétharmad. A Kisgazdapárt kormányzóparttá bővítése és az 1922-es választások*. Belvedere Meridionale, Budapest, 2020. 13–91.

³⁶ Lásd még VEGESŐ István: I. m.